

Papp Endre

A jó fiú

Utassy József: *A kikelet fia*

Utassy József irodalmi tekintetben ízig-vérig költő – s „csak” költő. A prózaírás idegen tőle. Az a néhány jelentéktelen darab, amit szépprózaként hátrahagyott, az életműben csak a teljesség kedvéért említendő, esztétikai vagy szellemi izgalmat nem hordoz.

Leghosszabb „prózája” egy curriculum vitae. Ennek születése is afféle kényszer eredménye: egy Tárnok Zoltán szerkesztette antológia, az 1995-ös, a *30 kortárs magyar író önéletrajza* című kötetbe való felkérés miatt íródott. A szerző azonnal a kezdő mondatokban tisztázza a megszólalás körülményeit. Visszautal első, 1969-es könyvének fülszövegére, ahol éppen azt rögzítette, hogy „akinek szülei az alvén is albérletben laktak”, az ne mondjon semmit a származásáról, hallgasson, „és vágjon neki a világnak”, daloljon és „mindenen győzzön”. Ezzel szemben negyedszázad múlva, immár az érett, háromévtizedes pályát maga mögött tudó költőnek „mégis” vissza „kell” pillantania a fölkérés és saját életműve miatt is.

Míg tehát kezdetben a fiatal poéta, mint egy valódi romantikus, amolyan természeti jelenségként értelmezi saját lírai megszólalását, a múlt nélküli, a szegénységből jövő s a mindenséget meghódítani akaró őstehetségként láttatva magát, addig immár saját személyes múltat gyűjtve, inkább csak nosztalgiként hat a zsenikultuszt idéző címadás. A kikelet irodalmi jelentése több természetesen, mint csupán tavasz vagy újraéledés. Magában foglalja az új szellemi kezdetet, a vitalitást, a megújulni akaró élet feltartóztathatatlan erejét éppúgy, mint a sivárságot és a szürkeséget felváltó tarkaságot és szépséget, a friss zsendülést, vagy akár forradalmi jelentéskapcsolásokat is megenged. Árnyalat nélkül pozitív, vonzó minőséget képvisel. Az ötvenes éveiben járó költő azonban már messzemenően nem ilyen. Beteg, tragédiákat átélt ember, aki nem csinál abból titkot, hogy megértésre, gyámolításra, együttérzésre, sőt segítségre szorul.

A nyíltan feltárt egzisztenciális kiszolgáltatottsága, valamint a szövegben következetesen vállalt romantikus poétai magatartása a narratíva felépítését és

modalitásának karakterét érzelmileg irányítottá alakítja. A szubjektivitás erősen rányomja bélyegét az önbemutatóra. Az emlékezés folyamata egyenetlen, a történetvezetésben nagy szökkelések vannak, az olvasónak nem egyszer az az érzése támad, hogy szervetlenül, egy-egy érzelmi impulzus elragadó ereje okán emelkednek ki egyes momentumok, és szigetszerű megállóként rendelődnek egymás után az emlékek, amelyek hol fontosnak látszanak a személyes sors alakulásában, hol a kívülről számukra lényegtelennek. A gyermekkora vonatkozó mesélő kedv elapad, s a stílust meglepő módon nem az érzelmi többlet jelzőkben, határozókban, bővítményekben, igékben bővelkedő redundanciája jellemzi – ahogyan arra az emocionálisan mélyen meghatározott alanyiságból felületesen következtetni lehetne –, általánosságban inkább nevezhető szikárnak, tényrögzítőnek, nagyobb részben szinte eszköztelennek. A költő saját magáról szólva prózában a lírai eszköztárból alig valamit villant fel.

A szövegkohézió egyik összetevője, a romantikus szemlélet megfigyelhető a fiúság és az apaság szembeállított kettős léthelyzetében. A fiú, „a tavasz gyermeke” (március 23-án született ti.) maga az önteremtő alkotó, akinek világra jötte sem hétköznapi esemény, hiszen vasárnap történt. „Mintha csak rám várt volna a természet”, írja lelkesen és erőteljesen duzzadóan. S valóban, a fiatalkor a vitalitás kultuszában zajlik. A gyermeki kisvilág, a bükkszenterzsébeti szülőföld, egyrésztől szűkös, szoba-konyhás albérletet jelent, másrésztől a természet közelsége, a falusi közeg idilli miliőt von köré, mely amolyan népmesei tágasságot is ad. E létállapot elemei az árvaság, a szegénység, a természetközelség, a szeretet, a szépség. A gyerek Utassy József tiszta, naiv, szeretetihes, bizalommal teli, életvidám. Lüktet benne valami szokatlan, ám egyben vonzó hevültség. Így ír harmónikajátékáról: „Húztam a talpalávalót istentelenül, de gyönyörűen.” Nem csoda, ha ez a megírás idejében már visszahozhatatlanul távolinak tűnő világot sokkal részletesebben és nagyobb kedvvel mutatta be, mint a meglett emberét.

A fiúság drámai kontrasztban áll az apasággal. Az édesapa alakja az édesanya elbeszélésében maradt meg, a kisleányak nincs róla személyes emléke. Egyszerű ember, kétkezi munkás a vasgyárban. Még csak másfél éves a gyerek, amikor fizikailag eltűnik az életéből: behívót kap a hadseregbe, háborúba viszik, doni áldozattá válik. Halála jól dokumentált, tényszerű, ugyanakkor nyughelye ismeretlen. „Amikor apám elesett, én akkor tanultam járni” – ezzel a tragikus ellentételezéssel fejezi ki a veszteség drámáját, egyben az elesés-járni kezdés fogalompárjában az élet folytatását hangsúlyozza. A kontinuitás fenntartása mint az élet parancsa az anya újbóli házasságában is tetten érhető, jól lehet az új kapcsolatot a költő a közösségi szokásrendet megbontónak mutatja be, melyben a „faluszépe” fiatal özvegy egy idősebb sánta suszter felesége lett. A halál, az árvaság létellenes helyzete után az élet természetes rendjének megbicsaklása mintha ebben a történetben is megmutatná magát. Habár a nevelőapa, Kovách Ferenc alakja jókedvvel idéződik fel, egy olyan helyét kereső, börtönkáló, ám jóindulatú embert mutat, aki egyszer egy hattyút akart ajándékbá

vinni neki. Ez a poétikus cselekedet jól illik a gyermeki aranykorba, melynek végét az általános iskola befejezése, a falu elhagyása hozta el.

A serdülőkor a fiúság megpróbáltatásait vezeti elő. Kezdetben ez csak a helytévésztésben érhető tetten: a humán érdeklődésű diák reáلتagozaton küszködik a gimnáziumban. A helykeresés az egész fiatalságát jellemzi az önmagát próbálgató költőpalántának. A kiválasztottság sejtése, az ehhez rendelődő saját út keresésének zökkenői közül kimagasló az 1956-os forradalom egri eseményeihez kapcsolódó biográfiai esemény: részvétel a szovjet emlékmű lebontásában és a tiltakozó felvonulásban. A történelem ekkor nem csak mostoha arcát mutatja, hiszen a forradalmi hevületben megadatik számára, hogy „íz-ig-vérig” magyarnak érezhesse magát. A nemzethez tartozás most nem a halált, a veszteséget kényszeríti rá, ahogy a háború, hanem felemelő közösségi érzéssel jár. Igaz, a megtorlás sem várat soká magára. A következő év a számonkérés és leszámolás esztendeje. Egy novellaszerű igénnyel megírt párbeszédben – a szöveg epikus és stiláris csúcspontján – a tanulót gimnáziumi igazgatója és az otthonvezetője vallatja, „tettetársai” megnevezését várva tőle. A megtorlás, két hatalmas pofon a vallatók között testvériesen elosztva, nem végzetes, mi több az áldozat számára felért „egy Széna téri ütközettel”. Rosszabb, ami utána következett: orosz tanára gyávaságból csak rossz osztályzatokat adott neki, e miatt nem vették fel azonnal az egyetemre sem. A megrázkódtatás az „égbekiáltó igazságtalanság” elszenvedésében érte.

Az életrajz következő szakasza az egzisztenciálisan független költővé válásig tartó csapongó történet, ahol a tanulás és – ideiglenes az eltanácsolás miatt is – a munka időszakai váltogatják egymást. A fiatal ember mintha Petőfit követné: az életben a szabadság és a szerelem számít, ezt keresi, s a fővárosba kerülve, úgy érezte, meg is találta. Dominánsan az élet a fontos, ami egyszerre gyönyörű és tragikus. A nők kiemelt szerepet játszottak az életében, nem csak a szerelem okán, hanem visszatérően ők segítenek neki, hogy befejezhesse tanulmányait és diplomát kaphasson. Utassynak a praktikus mindennapi életben való tanácsalansága az életrajz ritka stílusrétegének, a humornak, pontosabban az öniróniának a forrása. Az egyetem sikeres abszolválását csodának tartja, s kiválasztottsága egyik bizonyítékának. Érzékeny igazságérzete a hallgatói években sem hagyta magára, hiszen – egy legendára hajazó anekdotikus kázusban – arról számol be, hogy a tanteremből a tanszékre kergette egyik oktatóját, mert igaztalannak érezte a vele szembeni reakcióját. S bár munkahelyein – könyvtáros és kollégiumi nevelő – nem érezte jól magát, mégis ekkoriban még nem fogadja el a sors által neki kínált áldozati létállapotot, nem csak ez az esettel, hanem egy kelet-német nyári munka kis epizódjával is igyekszik ezt a dacolást alátámasztani. Ott élelmesen üveget gyűjtögetve, pénzt és nőt szerezve az élet magasra emelő hullámán érezhette magát. Árulkodó életforgács ez költőnk naivitásáról.

A megérkezés a szabadúszó írói lét elérése, amikor megesküszik „hogy ezután minden órát, percemet csakis a költészetnek szentelem”. Szellemi-művészi

létebe lép át tehát, védve magát a gyakorlati élet idegensége és mostohaasága ellen. Szép az elhivatottság, ugyanakkor talányos, hogy a curriculumból feltűnően hiányzik ennek a szellemi világnak a bemutatása. Csak elvétve említődnek nevek – a barát Kiss Benedeké például vagy a Kilencek alkotói csoportosulása, más konkrét személyek megnevezése nélkül –, nincsenek események, élmények, inspirációk, művek. A költői státusz csak az egyetemi szárnybontogatás, az első megjelenés pillanatképeinek rögzítésében van jelen a szövegben. Rimbaud-i gesztussal fordul el Utassy az irodalomtól, mondván, „sokkal gyönyörűbb a hétköznapok világa” – ahol nehezen boldogul, tehetjük rögtön hozzá. A vágy és a valóság nehezen illeszkedik egymáshoz. Ez a sajátos szemléleti ambivalencia figyelhető meg a feleségre találás kurta beszámolójában is. Azt a lányt vette el, írja, „aki nekem az árnyékom volt, akitől nem tudtam megszabadulni”. „Hála a hatalmas égne!” – teszi hozzá sietve, mégis szembeszökő – az ara névtelensége, arc- és tulajdonságnélkülisége mellett – az elementáris szabadságvágy paradoxona: a szerelmi révbeérés éppen a függés elfogadása jegyében történik. A női nem respektusa ismét elsősorban a segítő, a gyámolító funkciójában nyer megerősítést. De egyre inkább így van ez a férfiak esetében. Kiemelkedik Örkény István jószolgálat a lakásra találásban és az immár kisfiúval gyarapodó, szétszakadt család újraegyesítésében.

Hirtelen és fatálisan vett fordulatot az élettörténet, amely a beszámoló gyors és tárgyilagos lezárását is implikálja. A költőre törő „iszonyatos idegbetegség” törést okozott, a vitalitás helyébe a romlást, az önkontroll elvesztésének fenyegetését és a kiszolgáltatottság tapasztalatát léptette. Immár egy beteg ember vall a tébolyda fenyegetéséről, valamint a terápia szükségességéről és sikerességéről. Az időleges nyugalmat, a narratíva által festett eseménytelenséget – „évek jöttek, évek mentek” – a fia hirtelen betegsége és halála dönti romba. A sorscsapás feldolgozhatatlanságát mutatja, hogy a fiúnak nincs neve, nincs karaktere, ő csak egy ártatlan áldozat. Míg Utassy az édesapja halálával szemben az életet, a folytatást képviselte, ekkor megfordult a viszony, s a fiú vált az elmúlás hordozójává, komor keretbe foglalva a saját sorsot. Az egykor az élet felé forduló „kikelet fia” teljes létdefenzívába, passzivitásba szorul: „Halála óta csak a munkába menekülök, ez ad még, úgy-ahogy, szerény vigasztalást. [...] Otthoni magányomban beszélgetek vele. És ez jó.” Különösen megdöbbenő hatású az alvás motívumának visszatérte a kezdeti időkből! Édesanyjától tudta, hogy jó gyerek volt, sokat aludt. Az alvás az életrajz elkészítése idején a visszahúzódás, a sebeztség, a fájdalomnak való kiszolgáltatottság tükörmotívumává válik. Napi tizenkét órát kell aludnia, hogy részt tudjon venni az életben: az alvás létszükséglet, mi több, jelképes léthelyzet.

„És én máig jó fiú maradtam” – talán ez a curriculum vitae felé esztétikai érdeklődéssel forduló olvasat legmaradandóbb mondata. Valóban, a sors áldozata fogalmazza a sorokat, a jóság jelentheti az érdemtelen bántás, a személyes tragédia elleni felemelt, mentális óvó kart, a szelíd ártatlanság védekező szavát. Az etikai jóhoz való ragaszkodás a lelki menedék mellett maga mellé fogad

egy önmegtartó magatartást is. Utassy József a sors által megpróbálva is őrzi a jelöltség hitét. „Azokat a költőket szeretem, akiknek duendjük van. Értük tűzbe tenném mind a két kezemet! Mert látni vélem fejük körül a piros derengést.” A duende fogalma a szellemi többletet, az ihletett érintettséget, az alkotást lehetővé tevő érzelmi erőt hivatott kifejezni. Egyetlen helyen, a nehéz fizikai megpróbáltatáshoz társulóan, található a szövegben amolyan ars poetica-féle vallomás, amely eligazíthat mindarról, amiről hallgat az életrajzát körmölő költő, aki ebben a minőségében nem költőként nyilatkozik meg: „...nem lehet más a tehetség, mint egy hatalmas energiájú beleérző képesség”.

A vágy és a realitás disszonanciájában az empátia és az önempátia az út a szenvedő lélekhez és a létezés elviseléséhez, a versíráshoz. Talán a fájdalmasan nosztalgikus címadásnak a megírás jelen idejére vonatkozó érvénytelensége a sors kényszerű elfogadását kívánja érzékeltetni, ahol az önelfogadásnak része mindaz a létfenyegetés, amely a felbomláshoz vezethet. Minden, ami a legközelebb áll érzelmileg Utassy Józsefhez – a család, a költészet – az nyelvileg kifejtetlenül, verbális takarásban marad, lehet, férfiúi szeméremből, vagy azért, hogy lappangó, akárcsak emlékként jelenvaló, féltve őrzött létezésük megvédje őket a pusztulástól. Merőben más természetesen a lírája, ahol a prózaihoz képest új nyelvi dimenzió nyílik meg, s egészen személyes, alanyi versvilágot, magánmitológiát teremt – hiszen Utassy költő, ízig-vérig költő.

Elhangzott az Utassy József Emlékkonferencián, Kaposváron, 2025. szeptember 26-án.